

30 Years Faculty of Education of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo
30 години Педагогически факултет при
Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

ЕКОЛОГИЯ И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В ПРЕДУЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Петя Конакчиева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Педагогически факултет

Резюме. В разработката се представят и анализират проблеми, свързани с ранното образование за устойчиво развитие. Очертава се непреходното и ценното в педагогическото наследство като основа за усъвършенстване на екологичното образование в детската градина. Конкретизират се ключови съдържателни структури на екологията в предучилищното образование. Уточняват се аспекти на образованието за устойчиво развитие в програмните системи за предучилищно възпитание и подготовка. Определят се изследователски предизвикателства при гарантиране на шансове за непрекъснато екологично образование за всяко дете и се извеждат перспективи за усъвършенстване на предучилищното образование в контекста на идеята за устойчиво развитие.

Keywords: ecology, sustainable development, pre-school education

Системата на образование посрещна XXI век в условията на глобална нестабилност. Научната и педагогическата общност все повече осъзнават „екологичната недостатъчност“ на всички степени на образованието. Водеща причина за екологичното неблагополучие е ниската екологична култура на хората, липсата на екологично самосъзнание и ясна позиция за природоопазваща дейност. Поради това един от значимите начини за промяна на съвременната екологична ситуация е екологичното образование (Н. Н. Моисеев, К. А. Романова, Г. Я. Ягодин и др.). Когато то бъде изведено като приоритет, не може да не се постигнат обществените изисквания и очаквания за подготовка на екологически културни хуманни личности, способни да вникнат в многообразието и сложността на природните, социалните и нравствените проблеми, да открият своето място в света, адекватно да реагират на измененията в заобикалящата среда и да вземат осъзнати, отговорни и мотивирани решения.

Непреходното и ценното в педагогическото наследство като основа за усъвършенстване на екологичното образование в детската градина

Повишеното внимание към образованието за устойчиво развитие като нова система на образование в световното образователно пространство налага

преосмисляне и периодично усъвършенстване на целите, образователното съдържание и педагогическите технологии, които изграждат предпоставките на екологичната култура в предучилищното детство. В този контекст значим момент е отчитането на непреходното и ценното в богатото педагогическо наследство. Погледът назад в историята и теоретичният анализ на научните литературни източници показва, че екологичното възпитание като важно направление в развитието на детето в съвременната система на възпитание и като обект на проучване от педагогическата наука има своя предистория и отражение в трудовете на класиците педагози (Я. А. Коменски, Жан-Жак. Русо, Й. Песталоци, Ф. Дистерверг, К. Д. Ушински, Л. Н. Толстой и др.). Много от идеите и разработките не са изгубили своята актуалност и днес, в това число и за ефективното функциониране на системата на екологичното възпитание на децата: за развиващите възможности на обучението на детето на основата на приобщаването към природните явления; за важността на неговото „естествено развитие“ на основата на сливане със света на природата на принципа на природосъобразност; за обусловеността на възпитанието от отношението на детето към природата на основата на културните фактори; народността като условие за патриотично отношение на личността към обкръжаващата природна среда; за ролята на природата в нравственото усъвършенстване на детето.

Специфично за резултатите от работата на педагозите от първата половина на XX век по отношение на изучавания проблем е опитът да се открият конкретни механизми за ефективно решаване на проблемите на възпитанието на личността със средствата на природата: обезпечаване на връзка на образователните институции със социалната среда; обосноваване на системния подход към екологизация на съзнанието на малките граждани; уважително отношение към народните и национални традиции, свързани с опазване на природата; повишено внимание към практическия компонент на екологичното възпитание.

Като педагогическа система екологичното възпитание се формира в последните години на XX век. Елементите на тази система се уточняват чрез разработване на понятията „екологично образование“, „екологична култура“, „екологично възпитание“. В контекста на съвременния подход към възпитанието и образованието на личността според принципите на хуманизма екологичното образование се определя като интегриране на процесите на възпитание и обучение по посока овладяване на основните средства за житейска дейност. От тези изходни позиции се налага ново разбиране за екологичното възпитание. То се разглежда като процес на създаване на педагогически условия, обезпечавачи развитието на личността на детето като субект на екологична дейност в съответствие с неговите интереси, склонности, способности, нравствено-екологични позиции, умения за екологически обосновано взаимодействие с природата и социума. Поставена в един съвременен ракурс,

екологичната култура се дефинира като интегрално личностно образование, характеризиращо се с динамично единство на екологични ценности, знания и реални постъпки в обкръжаващата среда, в чиято структура като водещи могат да се диференцират мотивационно-ценностният, познавателният и практико-дейностният компоненти.

Екологичното образование се основава на определена система от ценности. Модернизирането му предполага целенасочено включване в неговото съдържание на нравствени компоненти. Проблемът „отношение“ е притегателен център за изследователи от различни научни области. Теоретичният анализ на специализирани литературни източници и интернет ресурси позволява да се обобщи, че отношенията на човека са обусловени от обществено-историческия опит, който е в основата на обогатяващия се вътрешен свят на индивидуалността. В психолого-педагогически аспект отношението се разглежда като ключова категория на възпитанието. Представяйки отношението като цялостна система от индивидуални, избирателни, съзнателни връзки на личността с различни страни на обективната действителност, педагозите акцентират върху това, че действията и преживяванията на човека се определят не от непосредствените външни въздействия, а от тяхното обобщаване във вътрешния свят на индивида. Изследванията, посветени на отношенията на човека, позволяват да се обяснят неговите действия, постъпки в миналото и настоящето, както и да се прогнозира потенциалната линия на поведение. До момента не съществува еднозначен подход към понятието „ценностно отношение към природата“. Преобладава виждането, че личността, притежаваща ценностно отношение към природата, интегрира в себе си познавателен, нравствен и естетически потенциал, който способства за развитието на нейната екологична култура. Ценностното отношение към природата е важна предпоставка за формиране на екологична култура и е един от пътищата за решаване на екологичните проблеми. Този феномен е и целеви ориентир на екологичното образование и задължителен елемент на съдържанието на образованието, в това число и на екологичното.

Екологията в полето на предучилищното образование

Съобразно степента на развитие на обществото, екологията все повече придобива социално значение и излиза извън границите на естествените науки, превръщайки се в наука, която следва да помогне на хората да превърнат средата си на обитание в приемлива за съществуване. В съвременната екология съществуват различни направления. Значими за предучилищното образование са **биоекологията** (класическа екология), **социалната екология** (в това число и екология на човека) и **приложната екология** (опазване на природата).

Проекциите на биоекологията в предучилищното екологично образование се свързват със следните ключови съдържателни структури: жива и

нежива природа; особености на живите организми, тяхното разнообразие и разпространение; връзка на външния вид и строежа (за животните – поведението) с особеностите на средата на обитание, приспособеност към нея; разнообразието на средата на обитание; местообитания на растения и животни; съобщества (екосистеми), тяхното разнообразие, връзка на компонентите; самоценност и универсално значение на природата (естетическа, познавателна, оздравителна и т.н.). Началният етап на екологичното образование предполага овладяване на някои биекологични знания (например: жив организъм, връзката „организъм–среда, екосистема“). Често в практиката се наблюдава неправомерно предлагане на голям брой наименования на обекти от растителния и животинския свят, които децата трябва да запомнят, въпреки че никога не са ги виждали и едва ли някога ще имат възможност да ги видят. В този случай подборът на знания осигурява преимуществено механично възпроизвеждане на получената информация. Той не провокира емоционалната сфера, не подготвя представа за причините за изчезването на някои видове и не предпоставя мотиви за разгръщане на субективнозначима дейност. Понякога учителите пренебрегват необходимостта от опазване на „живото“ в условията на близката на детето среда, акцентирайки върху защитата на някои видове от Червената книга. А всъщност възпитаването на отговорно отношение е постижимо на основата на информация за достъпните и познати представители на растителния и животинския свят. Отчитането на това условие осигурява възможност за превръщането ѝ в личностнозначима и провокираща трансформиране на детската дейност и поведение. Друг важен момент при дискутирането на проблемите за опазване на природата е акцентирането не върху запознаването с отделните видове редки растения и животни, а върху представяне и изясняване на причините за изчезването им, върху формиране на поведенчески модели, необходими за опазване на „живото“ като ценност. Съществен център тук, който се нуждае от педагогическа актуализация, е емоционалното отношение към обектите от близкото обкръжение. Това е целесъобразен и ефективен начин за представяне на природоопазващите знания в тясна връзка с биекологичните и е добър педагогически модел за трансформирането им в поведенчески нагласи и отношение към природата.

Осъзнаването на собственото място в света и формирането на умения за екологично грамотно поведение се подготвя чрез включването в съдържанието на предучилищното екологично образование на проблеми от социалната екология. Акцентира се върху последствията от екологично неграмотни действия на човека и правила и норми за екологически грамотно и безопасно поведение в гората, в града, вкъщи. Овладяването на азбуката на екологичната безопасност е не по-малко важно, отколкото например владенето на правила-

та за безопасно движение. То се реализира в единство с отчитане на връзката между екология и валеология. Като перспектива се преследва осигуряване на предпоставки за оптимално екологовалеологично развитие на подрастващите. Възпитаването на екологична култура в детството предполага не само формиране на грижливо и отговорно отношение към природата, но и към себе си, като част от нея. То се свързва и с подготвяне на разбиране за ценността на живота и здравето и за тяхната зависимост от екологичното състояние на заобикалящата среда. Осъзнаването на особеностите на екологията на човека предполага изграждане на представи за адаптацията на човека към живота в определени природни условия и за здравословния начин на живот (режим, хранене, физическа активност, безопасно поведение и грижа за здравето).

В образователните ядра на направлението „Природен свят“ се открояват ключови съдържателни конструкти, свързани със структури, отнасящи се до овладяване на основополагащи представи и умения за проява на екоцентрично и екологоориентирано поведение в природата, съобразено с основни правила и норми за нейното опазване, съхраняване и съзидаване. Най-общо те могат да се конкретизират в следните направления: опазване и грижи за животни и растения; опазване на водата и въздуха; опазване на почвата; ограничаване на отпадъците и възможности за тяхното съхраняване и повторно използване.

По този начин съвременната екология, като междудисциплинарно системно научно направление и интегрална съдържателна наука, определя изходните цели и съдържателни ориентири за подбора и структурирането на образователното съдържание в образователните програми и системи за предучилищно екологично възпитание и подготовка. Уточняването им във възрастов план се подчинява на комплекс от общопедагогически, специфични за екологичното образование и типични за екологопедагогическото взаимодействие в детската градина изисквания и принципи.

Аспекти на образованието за устойчиво развитие в програмните системи за предучилищно образование и подготовка

В последните години в световен план се отделя особено внимание на образованието в областта на околната среда. В отговор на изискванията, очакванията и усилията на световната общност в тази посока авторите на програмната документация, регламентираща работата в съвременната детска градина, се обединяват около становището, че възпитаването на екологична култура у децата от предучилищна възраст е стратегически важен акцент на взаимодействието „дете – природа“. Анализът на програмните системи позволява да се открият следните аспекти на образованието за устойчиво развитие в предучилищното детство:

– екологични – свързани с формиране на представи за взаимовръзките в заобикалящата среда, за зависимостта на човешкото здраве от състоянието на

обкръжаващата среда, за необходимостта от поддържане на биоразнообразието и др.;

- икономически – ориентирани към овладяване на умения за разумно природоползване и опазване на природните ресурси;

- социални – насочени към реализиране на взаимодействие с връстници и възрастни, отчитащо основни еколого-хуманистични ценности и подготвящи изиявяването на ключови компетенции за живот в хармония с обществото.

Изследователски предизвикателства при гарантиране на шансове за непрекъснато екологично образование на всяко дете

Както потвърждават множество изследвания, формирането на екологична образованост и възпитаност на личността е дълъг процес, който се реализира в продължение на целия човешки живот под влияние на житейския опит, възпитанието, научните знания, самоусъвършенстването. Пропуските и недостатъците в учебно-възпитателната работа на този етап на обучението могат да станат непреодолими педагогически загуби, които практически не могат да се компенсират в следващите степени на образованието. Това определя важността на предучилищното възпитание в системата на екологичното образование и възпитание на подрастващото поколение. За съжаление обаче, резултатите от проведени наблюдения в реалната педагогическа практика на предучилищните образователни институции показват, че не се реализират пълноценно възможностите на екологичното възпитание. Анализът насочва към констатиране на следните несъответствия, противоположности и противоречия между:

- нарастващите изисквания на обществото към проблема за формиране на основите на екологична култура у децата от предучилищна възраст и недостатъчната му теоретична и практическа разработеност в контекста на реформата в предучилищното образование;

- теоретично обоснованата всеобщност, комплексност и непрекъснатост на екологичното възпитание и недостатъчното внимание, което се отделя на реализирането на посочените идеи в детската градина като основно звено във веригата на непрекъснатост;

- богатите психични възможности на децата от предучилищна възраст в план на формиране на екологична култура и неизползването в пълна степен на посочения потенциал;

- необходимостта от повишаване качеството на екологичната култура на децата и липсата на съветните организационно-педагогически условия;

- потенциалните възможности на различните видове форми и методи на педагогическо взаимодействие „дете–природа“ за формиране на основите

на екологичната култура при ориентиране на три-седемгодишните деца в природосоциалното обкръжение и степента на тяхната теоретична обоснованост;

– признаването на водещата роля на дейността в личностното развитие на детето и недостатъчното разработване на адекватни, теоретично обосновани педагогически технологии за включване на три-седемгодишните в практическа екологическа насочена дейност.

Посочените противоречия имат характер на изследователски предизвикателства, свързани с гарантиране на шансове за непрекъснато екологично образование на всяко дете.

Перспективи за усъвършенстване на предучилищното образование в контекста на идеята за устойчиво развитие

В последните години в световното образователно пространство се налага виждането, че образованието за устойчиво развитие следва да бъде водеща идея при трансформиране и модернизиране на образователните системи. В този контекст усъвършенстването на предучилищното образование се свързва със следните перспективи:

– осигуряване на условия за цялостно възприемане на заобикалящия свят за всяко дете и трансфер на опита в различните образователни направления при водещата роля на ориентирането в света;

– използване на иновативен опит, базиран на постиженията на всички, свързани с образованието и устойчивото развитие научни области;

– стимулиране на процеси на трансформиране на образователната система, осигуряващи просперитета на индивидуалността и обществото;

– ориентиране към личността на детето в нейната цялост и преодоляване на виждането за приоритетно обогатяване на детския опит в сферата на когнитивното познание;

– аргументиране на основания за извеждане на идеята за устойчиво развитие като водеща в съвременното предучилищно образование;

– подготвяне и изиявяване на ключови компетенции, необходими за успешно вграждане в устойчивото общество на бъдещето;

– насърчаване на изследователската амбиция на педагогическите субекти към постигане на необходимите на образованието иновации;

– утвърждаване на плурализма и приемане на многообразието от гледни точки и образователни политики за постигане на устойчиво развитие;

– преодоляване на виждането за единен модел при реализиране на образованието за устойчиво развитие в различните предучилищни образователни институции и насърчаване на творческите търсения и инициативността на всички, които имат отношение към подготовката и възпитанието на децата от предучилищна възраст.

ECOLOGY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN PRESCHOOL EDUCATION

Abstract. The paper presents and analyzes problems associated with early education for sustainable development; outlines what eternal's and vauable in the pedagogical heritage as a basis for improving environmental education in nursery schools; specifies the key substantive structures of ecology in preschool education as well as aspects of education for sustainable development in programme systems for preschool education and training; identifies research challenges in ensuring opportunities for continuous environmental education for every child, and develops prospects for improving preschool education in the context of the idea of sustainable development.

✉ **Dr. Petya Konakchieva, Assist. Prof.**

Department of Preschool Pedagogy

Faculty of Pedagogy

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

19, Hristo Botev str.

5000 Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: petyaunivt@mail.bg